

EDGAR SUKIENNIK
Warszawa

PARAMENTY LITURGICZNE KOŚCIOŁA ŚW. MARCINA W OPOROWIE W ŚWIETLE INWENTARZY SPRZĘTÓW KOŚCIELNYCH Z LAT 1717–1819

Przedmioty liturgiczne kościoła oporowskiego w XVIII w. nie były dotychczas przedmiotem osobnych badań. Niektóre z nich wyszczególniono jedynie omawiając działalność fundacyjną możnego rodu Sołłohubów h. Prawdzic na rzecz tutejszego kościoła i klasztoru paulinów. Wspomnieć należy tutaj artykuły pióra Ryszarda Rau¹ i o. Dariusza Cichora², z których czerpiemy garść informacji o ornatach, kapach, biretach i obrusach ofiarowanych przez kolatorów świątyni oraz wotach składanych przez pielgrzymów przed kopią wizerunku Matki Bożej Częstochowskiej. Tylko Anna Majewska-Rau i Ryszard Rau³ we wspólnym artykule potraktowali szerzej temat paramentów liturgicznych w XIX w., odwołując się do czynności kasacyjnych klasztoru w 1819 r. i sporządzonego z tej okazji rejestru ruchomości kościelnych. Ich praca objęła jednak wyłącznie stan wyposażenia kościoła św. Marcina w momencie supresji konwentu paulinów i w latach późniejszych, gdy parafia znalazła się pod zarządem duchownych diecezjalnych. Tymczasem zachowane inwentarze paramentów liturgicznych z XVIII i pierwszych lat XIX stulecia, dotąd praktycznie niewykorzystane, dają szansę przynajmniej na częściowe odtworzenie stanu posiadania kościoła w okresie jego podnoszenia się z zapaści po kryzysie z końca XVII w. oraz w latach XVIII-wiecznej świetności związanej z patronatem rodziny Sołłohubów, której członkowie nie szczędzili osobistej sympatii i wsparcia finansowego dla tutejszej placówki duszpasterskiej.

Wspomniane inwentarze aparatów kościelnych dotrwały do naszych czasów w centralnym archiwum zakonu paulinów na Jasnej Górze. W jego zasobach udało

¹ R. RAU, *Fundacja Sołłohubów w kościele i klasztorze ojców paulinów w Oporowie*, w: G. KIN-RZYM-KOWSKA, U. KOWALSKA, A. MAJEWSKA-RAU (red.), *Oporów: stan badań. Materiały sesji naukowej zorganizowanej z okazji 50. rocznicy Muzeum w Oporowie 22 listopada 1999 roku*, Oporów 2000, s. 163–190.

² D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów w XVIII wieku*, w: G. KIN-RZYM-KOWSKA I IN. (red.), *Oporów: stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia konwentu Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora prymasa Władysława Oporowskiego*, Oporów 2008, s. 163–194.

³ A. MAJEWSKA-RAU, R. RAU, *Wyposażenie kościoła i klasztoru w Oporowie w 1. poł. XIX w.*, w: *Oporów: stan badań II*, s. 221–244.

się zidentyfikować 12 inwentarzy z lat 1717–1810, umieszczonych w aktach luźnych konwentu pod nazwą: *Akta konwentu oporowskiego: 1702–1857* (sygn. AJG 1632). Jest to jedyny fascykuł, z którego udało się wyłowić zakonne rejestry paramentów liturgicznych. Oprócz niego w archiwum jasnogórskim zdeponowane zostały dwa inne fascykuły akt o tej samej nazwie (sygn. AJG 1633 i AJG 1634), jednak nie zawierają ani jednego zestawienia sprzętów liturgicznych w kościele św. Marcina. Niezbędny dla dociekań tytułowych okazuje się jeszcze jeden inwentarz — tym razem o proveniencji państwowej — który powstał w związku z czynnościami kasacyjnymi klasztoru paulinów w 1819 r. Jest to dość znany rejestr dóbr klasztornych, zainicjowany przez urzędników Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dziś stanowi część zespołu Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Jego zawartość była już przedmiotem badań zasłużonych historyków, spośród których trzeba przypomnieć pracę Anny Majewskiej Rau i Ryszarda Raua oraz artykuł o. Remigiusza Zmudy⁴, w którym omówiono realizację aktu supresyjnego prymasa Franciszka Skarbka Malczewskiego w odniesieniu do klasztoru oporowskiego. Natomiast inwentarze z poprzednich lat nie znalazły się w zasięgu zainteresowań badaczy dziedzictwa oporowskiego. Sięgnięcie do nich daje szansę przynajmniej na fragmentaryczne odtworzenie losów sprzętów liturgicznych i ustalenie proveniencji chociaż części z nich. Trzeba jednak pamiętać, że mówimy o przedmiotach w większości zaginionych, które albo nie dotrwały do naszych czasów, albo też zostały rozkradzione lub przeznaczone do użytku w innych świątyniach, toteż stan wiedzy o ich przeszłości i wartości artystycznej jest niezadowalający. Same inwentarze przeto nie dostarczają nam wyczerpujących informacji na temat dawnego wyposażenia świątyni, niemniej przekazują cenne wiadomości o: stanie zachowania kościoła, czynnościach liturgicznych wykonywanych w rytmie roku kościelnego, paulinach spełniających tradycyjne zadania duszpasterskie oraz kręgu dobrodziejów i sympatyków parafii.

1. Inwentarze aparatów liturgicznych w XVIII i XIX wieku

Do naszych czasów dotrwało 11 rejestrów XVIII-wiecznych z lat: 1717, 1721, 1728, 1729, 1731, 1732, 1739, 1742, 1747, 1748 i 1753. Z następnego stulecia pochodzą 2 spisy — z lat 1810 i 1819. Inwentarze z lat 1717–1810 mają proveniencję zakonną i zostały sporządzone na wewnętrzny użytek zakonu w związku z obradami kapituły prowincjalnej lub wizytacjami klasztoru. Natomiast tekst z 1819 r. stanowił efekt poczynań władz państwowych, realizujących program kasaty konwentu św. Marcina.

⁴ R. ZMUDA, *Kasata klasztoru Paulinów w Oporowie w 1819 r.*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA I IN. (red.), *Oporów: stan badań II*, s. 195–220.

Najstarszy z rozpoznanych inwentarzy pochodzi z 1717 r. i nosi tytuł: *Totum Inventarium Conventi Oporoviensis Conscriptum Anno Domini 1717 die 28 augusti*. Został podzielony na 3 części tak, że pierwszą stanowi wykaz paramentów liturgicznych w języku polskim, drugą — inwentarz ksiązek zdeponowanych w bibliotece klasztornej w języku łacińskim, zaś trzecia część obejmuje polskojęzyczny wykaz zwierząt utrzymywanych w stajni i oborze, nadto przedmiotów gospodarczych w kuchni i gorzelni. Inwentaryzator nie podpisał się, lecz z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że był nim przeor Klemens Czekanowski⁵, piastujący ten urząd w latach 1717–1719, który osobiście zeznał, iż kupował gorzałkę do wyszynku, gdyż naczynia klasztorne do pędzenia własnego trunku były zepsute⁶. Wolno przyjąć, że przełożony nie sporządził inwentarza osobiście, a jedynie zlecił taką czynność zakrystianowi, który zasadniczo miał obowiązek prowadzenia rejestru wyposażenia zakrystii⁷. Treść katalogu jest zwięzła i nic nie mówi o wyglądzie aparatów liturgicznych. Zbiór wszystkich naczyń, szat i pozostałych przedmiotów zmieszczono zaledwie na dwóch stronach rękopisu. Mimo to inwentarz pozostaje cennym źródłem informacji o życiu liturgicznym parafii, która usiłowała podnieść się z kryzysu gospodarczego, wywołanego przez pożar, powódź i zawieruchę wojny północnej, nie wyłączając zarazy, która przeszła przez miasto w 1710 r., dziesiątkując jego ludność.

Kolejny inwentarz, pod łacińskim tytułem: *Inventarium Supellectilis Ecclesiae Conventus Oporoviensis (...)*, powstał w 1721 r., ale sam wykaz paramentów został sporządzony po polsku. Jego twórcami byli dwaj paulini, pracujący wówczas w Oporowie: Arnolf Leżański⁸ — zastępca przeora — i Placyd Ostrowski⁹ — kaznodzieja, którzy złożyli własnoręczne podpisy na ostatniej karcie inwentarza. Zakonnicy

⁵ Klemens Czekanowski — paulin, śluby zakonne złożył 12 XI 1687 w wieku 24 lat. Probostwo w Oporowie objął w 1717 r. po o. Marcjanie Kozarnickim. Ponownie pracował tutaj w latach 1729–1731 w charakterze podprzeora. Z jego losów zakonnych znane są jeszcze przeoraty w Łęczeszycach i Warszawie oraz pobyt w Topolnie, gdzie przebywał jako rezydent i tam zmarł 17 V 1740 r.; *Catalogus patrum ac fratrum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*, StCl 30 (2012), s. 422–423; I. POKORSKI, *Regestr dochodów i wydatków z okazji budowy kościoła Ducha Świętego w Warszawie*, J. Zbudniewek (oprac.), StCl 28 (2010), s. 249, przyp. 99; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 169, przyp. 13.

⁶ AJG 1632, s. 129–136.

⁷ Zob. G. PRUS, *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce (1587–1668)*, Jasna Góra-Częstochowa 2011, s. 80.

⁸ Arnolf Leżański *vel* Leżajewski (imię chrzcielne: Michał) — początkowo kapłan diecezjalny, a od 1714 r. paulin obleczony w habit (w 43 roku życia). W zakonie spędził 8 lat, z czego większość w Oporowie najpierw jako kaznodzieja (1717–1719), a potem zastępca przeora (1719–1721). Stamtąd udał się do Brdowa, gdzie zmarł 3 IX 1722 r.; AJG 4584, k. 55–57; AJG 4585, k. 12v.–13; *Catalogus patrum*, s. 432–433.

⁹ Placyd Ostrowski — przyszedł na świat w 1684 r. na Kujawach. Na chrzcie otrzymał imię Michał. W Oporowie spełniał obowiązki kaznodziei w latach 1719–1721. Z późniejszych miejsc jego posługi znany jest konwent w Beszowej, gdzie zakończył życie 19 VI 1762 r.; AJG 4584, k. 56v.–57; *Catalogus patrum*, s. 430–431.

opracowali rejestr na polecenie przeora Wenantego Tokarskiego¹⁰. Nieznana jest przyczyna sporządzenia katalogu, jednak można przypuszczać, że decydującą rolę w tym wypadku odegrało pragnienie uporządkowania klasztoru i jego spraw materialnych po wspomnianej stagnacji gospodarczej. Przeor Tokarski był bowiem pierwszym gospodarzem, który podjął próbę podźwignięcia klasztoru z upadku i skrajnej biedy, mimo iż jego staraniom nie sprzyjały rządy skłóconego z konwentem Władysława Tarnowskiego — właściciela Oporowa i kolatora tutejszego kościoła¹¹.

Kolejnym źródłem dotyczącym wyposażenia świątyni jest inwentarz z 1728 r., który rozpoczyna się od słów: *Inventarium Supplectilis Ecclesiasticae Conventus Oporoviensis Ordinis S.P.P. Eremitae Pro Capitulo Electivo Provinciali conscriptum A.D. 1728 die 5 mai*. Rejestr wyszedł spod pióra nieznanego inwentaryzatora, a opracowany został razem z katalogiem ksiązek przed kapitułą wyborczą polskiej prowincji zakonu. Nie można wykluczyć, że decydującą rolę odegrał tutaj ciężący na osobie prowincjała obowiązek składania generałowi zakonu dorocznego sprawozdania z życia duszpasterskiego i gospodarczego prowincji, a zatem również przynależących do niej klasztorów. Jego wypełnienie zależało w dużej mierze od informacji pozyskanych z wszystkich konwentów podlegających jurysdykcji prowincjała. Data powstania rękopisu wskazuje, że jego inicjatorem był o. Tomasz Łyniewski, długoletni przeor konwentu i proboszcz parafii, a faktycznym twórcą tekstu mógł być jego zastępca — Wincenty Płosiński¹², mający duże doświadczenie w pracach inwentaryzacyjnych w klasztorze warszawskim¹³. W zestawieniu z poprzednimi inwentarzami rejestr aparatów z 1728 r. jest bardziej szczegółowy. Autor zawarł w nim więcej działów tematycznych, wyszczególniając srebra (zapisane jako *argentaria*), ornaty, kapy, alby, antepedia, welony, bursy, pale. Szczegółowość inwentarza tkwi nie tylko w skrupulatnym opisie utensyliów liturgicznych, ale również w rzeczywistym wzbogaceniu się kościoła o nowe nabytki¹⁴. Był to czas ożywienia ekonomicznego klasztoru, który od 1725 r. cieszył się przychylnością nowych dziedziców Oporowa w osobach łowczego wielkiego litewskiego Jana Sołłohuba i jego małżonki — Heleny z Szamowskich, znanych z działalności dobroczynnej na

¹⁰ AJG 1632, s. 433–435.

¹¹ AJG 77, s. 89; J. ZBUDNIEWEK, *O Hieronim Cieszkiewicz (1672–1731). Człowiek trudnych i niedocenionych zadań*, w: P. MROZOWSKI, J. ŻMUDZIŃSKI (red.), *Ex Voto. Studia dedykowane Ojcu Janowi Golonce OSPPE w 75. rocznicę urodzin i w 50. rocznicę święcen kapłańskich*, Częstochowa 2012, s. 340.

¹² Wincenty Płosiński — pochodził z Mstowa k. Częstochowy, ochrzczony jako Wojciech. Profesję zakonną złożył 16 VIII 1698 r. Przez długie lata był rezydentem w konwencie warszawskim. W latach 1723–1729 pełnił obowiązki podprzeora w Oporowie. Zmarł 12 III 1732 r. w Częstochowie; *Cathalogus patrum*, s. 426–427; I. POKORSKI, *Regestr dochodów i wydatków*, s. 282, przyp. 46; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 169, przyp. 13.

¹³ Zob. G. DEMCZYSZAK, *Kościół Ducha Świętego w Warszawie w świetle jego inwentarzy z lat 1676–1819*, *StC1* 28 (2010), s. 87.

¹⁴ AJG 1632, s. 163–170.

rzecz miejsca świętego. Dzięki finansowemu wsparciu ze strony właściciela Oporowa rozpoczęła się przebudowa kościoła i klasztoru w stylu barokowym, która tchnęła nowego ducha w podupadłą placówkę. Zmienił się wystrój kościoła, w którym wzniesiono wielki ołtarz z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej oraz 2 ołtarze boczne: św. Józefa i św. Aniołów Stróżów. W 1739 r. Jan Sołłohub ufundował dla obrazu Maryi srebrną suknię, o której wypadnie powiedzieć kilka akapitów niżej¹⁵. Do dyspozycji paulinów było też więcej ornatów, kap, alb, welonów i puryfikatorzy. Charakterystyczną cechą inwentarza jest wyszczególnienie wotów dziękczynnych, czyli srebrnych tabliczek, pierścieni, łańcuszków i serc, będących świadectwem pobożności pielgrzymów, którzy wyrażali nabożeństwo do Matki Bożej Częstochowskiej i świątobliwego rodaka — Stanisława Oporowczyka.

Czwarty inwentarz rozpoczyna się od słów: *Supellectilis Ecclesiae Conventus Oporoviensis S. Martini conscriptae ad Capitulum Intermedium Provinciale Anno Domini 1729 d. 1 novembris celebratum*. To pierwszy rejestr sporządzony w całości w języku łacińskim. Jego twórcy: Wincenty Płosiński — zastępca przeora i Symforian Wilim — kaznodzieja¹⁶ podpisali się własnoręcznie na końcu rejestru. Na podstawie duktów pisma obu zakonników nietrudno zauważyć, że osobą dokonującą zapisu był o. Wilim. Rejestr odznacza się większą dokładnością od poprzedniego. Tym razem wpisujący nie zadowolili się ogólnym określeniem liczby poszczególnych paramentów, ale szczegółowo je zaprezentował. Wymownym przykładem jest opis szat liturgicznych z podaniem nazw tkanin i wyhaftowanej ornamentyki roślinnej.

Podobieństwo pod względem układu rejestrowanych sprzętów i treści zapisu wykazują inwentarze z lat 1731 i 1732, opatrzone identycznym tytułem: *Inventarium Supellectilis Ecclesiasticae Conventus Oporoviensis post revisionem factam (...) conscriptum*. Twórcy rejestrów nie podpisali się. W zestawieniu aparatów liturgicznych dominuje język polski, a nieliczne przedmioty znalazły omówienie po łacinie. Nie brakuje synkretyzmu językowego w obrębie jednego zdania, łączącego zwroty łacińskie z polskimi. Najlepszym przykładem jest opis cyborium z 1732 r.: *Pixis minor srebrna pozłocista cum patena*. Oba inwentarze posiadają przejrzysty podział na grupy tematyczne. Do najliczniej reprezentowanych należą: srebra, ornaty, kapy, welony, antepedia, mszały, alby, firanki i birety. Nie wyodrębniono zaś przedmiotów cynowych, które zostały rozmieszczone w różnych częściach inwentarza. Jego zawartość wnosi też interesujące wpisy o precjozach zdobiących wizerunek Matki Bożej Częstochowskiej w postaci gwiazdek, koralu, pereł, nici itp. *Novum*

¹⁵ R. RAU, *Fundacja Sołłohubów*, s. 166–169; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 177–178.

¹⁶ Symforian Wilim — ur. w 1703 r. w Kopernicy. Habit zakonny przyoblekł 22 IX 1721 r. Większość placówek jego działalności zakonnej pozostaje póki co nieznaną. Ostatnim miejscem pracy był natomiast klasztor pińczowski, gdzie też zakonnik zakończył życie 19 III 1747 r.; *Catalogus patrum*, s. 440–441.

inwentarza jest spis ruchomości po dwóch paulinach: Kolomanie Pszczołowskim¹⁷ i Piotrze Skotnickim¹⁸, po których pozostały szaty liturgiczne i część paramentów do codziennego sprawowania Mszy św.¹⁹

W fascykule akt konwentu oporowskiego odnajdujemy trzy inwentarze z lat 1739, 1742 i 1747, wykazujące podobieństwo pod względem metodyki spisania i rozmieszczenia przedmiotów w kolumnach. Rejestry powstały na potrzeby obrad kapituły prowincjalnej na Jasnej Górze. Pierwszy z nich został opracowany 25 stycznia 1739 r. i wyszedł spod ręki nieznanego autora, a jedynymi osobami składającymi podpisy na ostatniej karcie byli wizytatorzy prowincji, czyli Tadeusz (prawdopodobnie Dytryński) i Aleksander Dawidowski, którzy skontrolowali pracę przeora Tomasza Łyniewskiego i jego współpracowników. Poprawność rejestru potwierdził prowincjał Anastazy Kiedrzyński. Nie więcej informacji o sobie przekazuje inwentarz z 1742 r., którego autorstwa nie udało się ustalić. Tekst rozpoczyna się od pogrubionego tytułu: *Inventarium Supellectilis Ecclesiae Conventus Oporoviensis Conscriptum Pro Capitulo Electivo Provinciali Celebrando Anno 1742 Die 12 Februarii Anno Eodem Conscriptum*. Rejestr został skontrolowany 14 lutego 1742 r. przez wizytatorów prowincji w osobach Patrycego Mnińskiego i Mikołaja Kuczańskiego. Wartościowych informacji o sobie dostarcza inwentarz z 1747 r., który został podpisany przez podprzeora Kantego Koźmińskiego²⁰ i kaznodzieję Augustyna Lasockiego²¹. Rozpoczyna się od słów: *Inventarium Supellectilis Ecclesiae Conventus Oporovien[is] pro Capitulo Intermedio celebrando A. D. 1747 die 16 januarii conscriptum diebus januarii*. Szczególną zaletą inwentarza jest uwzględnienie działalności fundacyjnej kolatorów kościoła oporowskiego: Józefa Sołłohuba — kasztelana (później wojewody) witebskiego i jego małżonki, Antoniny Teresy Ogińskiej, którzy w latach 1745–1746 hojnie wyposażyli rozbudowaną świątynię w nowe ornaty, kapy, alby i tuwalnie²². Zgodnie z powszechną praktyką twórcy tych

¹⁷ Koloman Pszczołowski — paulin rodem z podkrakowskiego Kazimierza, profesję złożył 15 VIII 1700 r. W Oporowie spędził ostatnie lata życia, gdzie jako rezydent świadczył parafianom posługę duszpasterską. Zmarł 24 I 1732 r. w wieku 48 lat; AJG 77, s. 584.

¹⁸ Piotr Skotnicki — pochodził ze Skotnik, w zakonie od 1703 r. Jego pobyt w Oporowie nie został udokumentowany. Milczą o nim wszystkie akta metrykalne parafii św. Marcina. Również w aktach prowincji nie natrafiono na ślad jego aktywności w tym miejscu. Z rejestru profesów otrzymujemy szczątkowe informacje o jego pobycie w klasztorze jasnogórskim, gdzie dożył sędziwego wieku 81 lat i zmarł 6 VII 1757 r.; *Catalogus patrum*, s. 428–429.

¹⁹ AJG 1632, s. 231–235, 437–441.

²⁰ Kanty Koźmiński (1676–1749) — pochodził z Kazimierza pod Krakowem. Habit pauliński przyoblekł 25 IV 1712 r. Na urzędzie zastępcy przeora oporowskiego występuje w 1747 r. Stąd udał się do Łęczeszyc na Mazowszu, gdzie zakończył życie 28 X 1749 r.; *Catalogus patrum*, s. 432–433.

²¹ Augustyn Lasocki (1714–1752) — przyszedł na świat w Dzbowie jako Franciszek Lasocki. W habit zakonny oblezony został w wieku 18 lat. W 1745 r. kapituła prowincjalna powierzyła mu obowiązki kaznodziei w Oporowie, które spełniał nieprzerwanie przez 3 lata. Wiosną 1752 r. odnajdujemy go w klasztorze wielgomłyńskim, gdzie został pochowany; *Catalogus patrum*, s. 448–449; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 170, przyp. 14.

²² AJG 1632, s. 465–470.

trzech rejestrów podzielili przedmioty na srebra, ornaty według kolorów (poczynając od białych), elementy bielizny ołtarzowej i kielichowej, pozostałe szaty mszalne i księgi liturgiczne. W tytułach poszczególnych grup przedmiotów przeważają nazwy łacińskie, zaś w opisach aparatów liturgicznych odnajdujemy przewagę słów polskich. Rejestry nie są wolne od braków. Nie zauważono podstawowych elementów wyposażenia zakrystii, jak komże dla duchownych i serwitörów, chorągwie, kociołki na wodę święconą itp., za to większą uwagę zwrócono na ornaty i kapy, wyszczególniając ich kroje i niektóre hafty.

Dziesiąty inwentarz rozpoczyna się tradycyjnie łacińskim tytułem: *Inventarium Suppelectilis Ecclesiae Conventus Oporoviensis Anno Domini 1748 diebus martii Conscriptum*. Łacina przeważa także w opisie poszczególnych sreber, przedmiotów mosiężnych i cynowych oraz szat liturgicznych, choć kłopotu z odczytaniem przysparza zniszczenie pierwszej karty inwentarza, z której został wydarty fragment krawędzi zewnętrznej. Jedyne tuwalnie, sukna, ręczniki, komże i paski zostały opisane w języku polskim. Autor nie podpisał się i jedynie dzięki podpisom złożonym przez rewizorów w osobach o. Jozafata Nowackiego oraz o. Konstantego Szymankiewicza dowiadujemy się, że tekst przygotowano na polecenie generała zakonu, o. Stefana Ordody'ego, w związku z obradami kapituły prowincjalnej na Jasnej Górze. Paulini oporowscy nie omieszkali przypomnieć zasług dobrodziejów z rodziny Sołłohubów dla kształtowania wyposażenia świątyni, a nadto wspomnieli o trzech nowych biretach i niebieskim suknie do ołtarza głównego od Józefa Sołłohuba oraz zielonym *umbraculum* od jego małżonki, potwierdzając tym samym przyjazne relacje, które łączyły ich z dziedzicami Oporowa²³

Godny uwagi jest rękopis z 14 września 1753 r., który wyszedł spod pióra ojców Innocentego Cywińskiego²⁴ i Feliksa Sekulińskiego²⁵. Rejestr rozpoczynający się tytułem: *Inventarium Suppelectilis Ecclesiasticae Conventus Oporov[iensis] pro Capitulo Electivo Provincialis Celebrando A.D. 1753 d. 14 septembris* jest drugim inwentarzem, który powstał w całości w języku łacińskim. Rozpoczyna się od wyszczególnienia aparatów srebrnych, by następnie skupić się na paramentach cynowych. W dalszej kolejności znalazły omówienie: ornaty, welony, korporały, alby, komże, firanki, antepedia i kapy. Inwentaryzatorzy zwrócili jedynie ogólną uwagę na mszały, agendy i rytuały liturgiczne, zadowolając się określeniem ich liczebności w oddzielnej kolumnie. Szczegółowo potraktowali jedynie utensylia pozostałe

²³ AJG 1632, s. 475–478.

²⁴ Innocenty Cywiński — pochodził z Wierzchlasu, profesję zakonną złożył w 1735 r. Nie ustalono jego działalności w pierwszych latach życia zakonnego. Na pewno od 1751 do 1753 r. był zastępcą przeora w Oporowie, a długi, 77-letni żywot zakończył 22 IX 1786 r. w klasztorze topolneńskim; AJG 4584, k. 79v–81; *Catalogus patrum*, s. 450–451.

²⁵ Feliks Sekuliński — przyszedł na świat w 1725 r. w Warszawie jako Kazimierz Sekuliński. W wieku 18 lat przywdział habit pauliński. W klasztorze oporowskim spędził dwie kadencje jako kaznodzieja (1752–1753 i 1756–1758). Zmarł w 1793 r. w klasztorze łączeszycykim; *Catalogus patrum*, s. 456–457; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 170, przyp. 14.

po przeorze Klemensie Szlagowskim²⁶, podając ich wcześniejszą proveniencję. Odnajdujemy tu zatem parę kolczyków z rubinami w darze od podstoliny Wodzińskiej, albę rąbkową od wspomnianej już wojewodziny witebskiej, nadto welon do puszki, obrusy ołtarzowe i kilka ornatów. Całość katalogu zamykają podpisy wizytatorów prowincji: o. Justusa Rendaka i o. Wojciecha Radoszowskiego, którzy zresztą skrupulatnie sprawdzali dokumentację wytworzoną w każdym klasztorze paulińskim²⁷

Pierwszym zidentyfikowanym inwentarzem XIX-wiecznym jest rękopis z 1810 r. Tym razem prawdopodobnie nie tyle obowiązek związany z przygotowaniem do kapituły prowincjalnej, ile raczej zarządzenia władz Księstwa Warszawskiego wobec zakonów i zgromadzeń zakonnych były determinantą powstania inwentarza. Podejmowano już ten wątek w literaturze przedmiotu. W starszych publikacjach dominowało przekonanie o tym, że polityka Księstwa Warszawskiego zmierzała do likwidacji zakonów, a postulat spisywania ruchomości klasztornych był jednym z etapów tej działalności²⁸. Odmienne zdanie wyraziła niedawno Kamila Kłudkiewicz w nowatorskim ujęciu dziejów klasztorów wielkopolskich, która przekonywała o działalności władz ukierunkowanej na objęcie zakonów szczególną ochroną prawną i poprawienie kondycji materialnej mniejszych wspólnot²⁹. W owym czasie strach przed kasatami klasztorów był realny, a rozchodzące się pogłoski na ten temat popchnęły część wspólnot do wyprzedawania majątków. Aby przeciwdziałać powtarzanym plotkom i akcji wyprzedawania mienia, rząd zlecił ministrowi spraw wewnętrznych i religii Janowi Pawłowi Łuszczewskiemu podjęcie starań o ulepszenie funkcjonowania wspólnot zakonnych. Do realizacji tego przedsięwzięcia niezbędne były spisy aparatów posiadanych przez kościoły i klasztory. W zimie 1810 r. minister Łuszczewski wydał dwa rozporządzenia, które zadecydowały o powstaniu kolejnych inwentarzy dóbr klasztornych. Nakazem z dnia 22 stycznia minister zabronił wyprzedawania mienia klasztornego i zlecił sporządzenie rejestrów dóbr, zaś 6 lutego wezwał konsystorze diecezjalne do spisania wszelkich ruchomości klasztornych w dwóch egzemplarzach, z których jeden miał trafić do archiwum ministerstwa, a drugi do akt konsystorzy. W archidiecezji gnieźnieńskiej do wykonania tego zarządzenia zobligowano księży dziekanów, zaś spisaniem ru-

²⁶ Klemens Szlagowski — paulin, przeor konwentu oporowskiego w latach 1750–1753. Kontynuował prace poprzedników zmierzające do modyfikacji korpusu kościoła i wyposażania jego wnętrza; D. CICHOR, *Konwent oporowski Paulinów*, s. 169, 189.

²⁷ Więcej o nich J. ZBUDNIEWEK, *Rendak Justus Andrzej (1714–1780), paulin, autor traktatów teologicznych*, SPTK, t. III, s. 494; TENŻE, *Życie codzienne konwentu wieruszowskiego w świetle księgi wydatków z lat 1754–1771*, *StC* 24 (2006), s. 488.

²⁸ Zob. P.P. GACH, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 82–86; T. WALACHOWICZ, *Kościół katolicki w prawodawstwie Księstwa Warszawskiego*, Lublin 1984, s. 100–102.

²⁹ K. KŁUDKIEWICZ, *Spisy i katalogi wielkopolskich bibliotek klasztornych z klasztorów skasowanych w Wielkopolsce pod rządami Prus do połowy XIX w. — charakterystyka i znaczenie*, „Hereditas Monasteriorum” 6 (2015), s. 104.

chomości zajęli się sami zakonnicy na polecenie wizytatora. Sporządzający nie dysponowali jakimikolwiek wytycznymi co do metod sporządzania spisów, wszakże chodziło jedynie o zestawienie ilościowe, toteż spisy ruchomości z różnych klasztorów znacząco różniły się od siebie³⁰.

Przechodząc do inwentarza oporowskiego trzeba odnotować, że egzemplarz zamieszczony w przytaczanym fascykule akt tegoż klasztoru liczy 5 kart zapisanych dwustronnie, a na okładce widnieje tytuł: *Inventarium Beneficii et Monasterii Oporoviensis, nec non Inventarium Suppellectilis Ecclesiasticae ante Capitulum Electivum Provinciale Anno Domini 1810 Diebus Septembris Conscriptum*. Jest to jedyny zapis łaciński w całym rejestrze, gdyż spisy poszczególnych aparatów liturgicznych zostały już sporządzone w języku polskim. W omawianym inwentarzu próżno szukać nazwisk jego twórców. Mając na względzie wcześniejsze uwagi o pracach inwentaryzacyjnych zakonników należy przyjąć, że czynności rejestracyjne podjął podprzeor Benigny Theurer³¹ lub zakrystian Filip Lipiński³², pełniący jednocześnie urząd kaznodziei. Twórcy zestawienia wyszczególnili 20 grup: srebro, cynę i miedź, ornaty według 4 kolorów liturgicznych z podziałem na świąteczne i powszednie, kapy, alby, komże, obrusy, humerały, ręczniki, korporały, puryfikatorze, tuwalnie, baldachimy, nadto proporce, paski i chorągwie (jedna grupa), dalej bursy, mszały oraz birety, sukna, wreszcie pozostałe ruchomości kościelne.

Grupę omawianych rejestrów zamyka inwentarz kościoła i klasztoru, sporządzony przez komisarzy państwowych 18 czerwca 1819 r. w związku z czynnościami kasacyjnymi Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego odnośnie do konwentu oporowskiego. Nie czas tu i miejsce na omawianie szczegółowych przyczyn supresji i kontrowersyjnego dekretu prymasa Malczewskiego, który znalazł już wystarczająco dużo miejsca w literaturze przedmiotu, zarówno tej dotyczącej niesprzyjającego klimatu dla życia zakonnego w czasach oświecenia, jak również podejmującej szczegółowo zagadnienia poszczególnych klasztorów³³. W gąszczu znanych i wielokrotnie powtarzanych informacji warto przypom

³⁰ *Tamże*, s. 104–106.

³¹ Benignus Theurer (1757–1818) — paulin, pochodził ze Śląska; kaznodzieja w Wieluniu, Brdowie (od 1791) i Oporowie (od 1798), proboszcz w Lubotyniu (1809–1810); od 1810 r. zastępca przeora, a od 1817 r. przeor w Oporowie i doradca prowincjała (definitor). Zmarł 13 II 1818 r., a jego szczątki spoczęły w kościele oporowskim pod posadzką kaplicy świętojańskiej; AJG 77, s. 278; AJG 1525, s. 11–16; AJG 4584, k. 232v.; J. MOZGA, *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*, StCl 5 (1984), s. 454n.

³² Filip Lipiński — paulin rodem z Koziegłów, ochrzczony jako Łukasz. Profesję złożył w 1805 r., mając 25 lat. Kaznodzieja świąteczny i zakrystian oporowski (1810). W tym samym roku odwołany z pracy w zakrystii i mianowany podprzeorem z zachowaniem obowiązków kaznodziei. Przed 1824 r. prefekt drukarni jasnogórskiej, następnie przeor na Skalce (1824–1835) i na Jasnej Gorze (1835–1836). Od 1833 r. prowincjał, a od 1839 r. progenerał. Zmarł w 1848 r. w konwencie św. Barbary w Częstochowie; AJG 4584, k. 231v.–233v.; S. KOCHAN, *Życie konwentu paulinów na Skalce w pierwszej poł. XIX wieku w świetle ksiąg rachunkowych*, StCl 17 (1997), s. 555–556.

³³ W ostatnich latach ukazało się obszerne i wnikliwe studium ks. Franciszka Borowskiego (*Dekret kasacyjny z roku 1819 i jego wykonanie w diec. sandomierskiej*, „Studia Sandomierskie” [2011], nr 1,

nieć, że paulini byli jedną z najbardziej poszkodowanych wspólnot zakonnych w Królestwie Polskim, w wyniku akcji kasacyjnej stracili bowiem 7 klasztorów, co stanowiło 50% stanu posiadania polskiej prowincji zakonu. Szczególnie boleśnie odczuły to biblioteki klasztorne, z których zabrano łącznie 3700 woluminów i przekazano do Biblioteki Publicznej w Warszawie³⁴. Komisarze województwa mazowieckiego, przystępując do wykonywania czynności służbowych, opisali wszelkie dobra, nieruchomości oraz paramenty kościelne, po czym ogłosili przejęcie ich na własność Funduszu Ogólnego Religijnego w Królestwie Polskim. Proboszcz oporowski miał jedynie sprawować nad nimi opiekę i mógł z nich korzystać na użytek duszpasterski i liturgiczny parafii. Klasztor był wtedy zamieszany przez 3 paulinów: o. Teodora Parowicza — przeora i proboszcza parafii (zastąpionego przez o. Teodora Fortuńskiego na jesieni 1819 r.), o. Mariana Zygmunowicza — kaznodzieję niedzielnego i o. Januarego Olewińskiego — kaznodzieję świątecznego. Zgodnie ze złożoną przysięgą gospodarz parafii miał udzielić komisarzom wszelkich informacji o stanie posiadania i dochodach klasztoru, nie wyłączając sprzętów kościelnych³⁵. Odnośnie do samego inwentarza aparatów liturgicznych wypada zauważyć, że jest on częścią 153-stronicowego fascykułu, zawierającego akta okupacji klasztoru oporowskiego, który został zdeponowany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie jako część zespołu Centralne Władze Wyznaniowe (AGAD, CWW 190). Twórcami rejestru byli dwaj komisarze woj. mazowieckiego: W. Janowski (z ramienia rządu Królestwa Polskiego) i ks. Guzowski (jako reprezentant władzy kościelnej). Obaj składali podpisy na każdym protokole i inwentarzu. Tekst sporządzony w języku polskim opatrzone dużym nagłówkiem: *Inwentarz tak srebra jako też i sprzętów różnych w Kościele Parafialnym Oporowskim znajdujących się*. Dokument wykazuje systematyzację zbliżoną do poznanych już rejestrów zakonnych. Poszczególne przedmioty podzielono według materiałów, z których zostały wykonane. Dzięki lekturze inwentarza nietrudno zauważyć, że wyposażenie kościoła w 1819 r. zasadniczo nie różniło się od stanu z 1810 r. z drobnymi tylko wyjątkami³⁶.

Nie był to ostatni inwentarz wyposażenia kościoła św. Marcina. Z XIX stulecia znane są jeszcze repertoria z lat 1828, 1830, 1848, 1851, 1857 i 1858, które znalazły omówienie na kartach przytoczanego już studium Anny Majewskiej Rau i Ryszarda Raua³⁷. Ich dzieje należą już jednak do innego okresu w dziejach parafii. To

s. 7–162), poświęcone sytuacji zakonów i zgromadzeń zakonnych w czasach oświecenia i realizacji dekretu supresyjnego abpa Malczewskiego. Ze starszej literatury warto sięgnąć do: Z. WAJZNER, *Dekret supresyjny arcybiskupa Franciszka Skarbka Malczewskiego*, CzST (1973), s. 213–234 i P.P. GACH, *Kasaty zakonów. W zagadnienie likwidacji konwentów paulińskich wprowadził R. ZMUDA, Kasata klasztoru Paulinów w Oporowie w 1819 r.*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA I IN. (red.), *Oporów: stan badań II*, s. 195–220; TENŻE, *Kasata konwentu Paulinów w Warszawie w 1819 roku*, StCl 28 (2010), s. 293–317.

³⁴ J. ŁUNIEWSKI, *Supresja klasztorów paulińskich w prowincjach niemieckiej, austriackiej, węgierskiej i polskiej a jej wpływ na losy ksiąg*, „Studia Bibliologiczne” 20 (2015), s. 250–254.

³⁵ Zob. R. ZMUDA, *Kasata klasztoru Paulinów*, s. 213–218.

³⁶ AGAD, CWW 849, s. 35–41.

³⁷ A. MAJEWSKA-RAU, R. RAU, *Wyposażenie kościoła*, s. 221–222.

lata, w którym placówka duszpasterska funkcjonowała pod zarządem duchowieństwa diecezjalnego archidiecezji warszawskiej, a zwolniony przez paulinów klasztor oporowski musiał długo czekać, zanim w jego progi ponownie zawitali biali zakonnicy (1957). W dalszym omówieniu paramentów liturgicznych poprzestaniemy zatem na symbolicznym roku 1819, który wyznacza kasatę klasztoru oporowskiego.

2. Wyposażenie liturgiczne kościoła i zakrystii

Mówiąc o paramentach liturgicznych, mamy na myśli sprzęty kościelne w szerszym znaczeniu, a więc nie tylko zwyczajowo określane tym mianem szaty kapłańskie i tkaniny zdobiące ołtarz, ale również wszelkie przedmioty ruchome, funkcjonujące w przestrzeni kościoła i ołtarza, które znajdowały zastosowanie podczas wykonywania czynności sakralnych, a więc także naczynia i księgi mszalne³⁸. W poznanych rejestrach utensylia kościelne pogrupowane są według materiałów, które posłużyły do produkcji poszczególnych rekwizytów. Literatura przedmiotu zwyczajowo dzieli aparaty kościelne na trzy grupy: przedmioty stanowiące o urządzeniu ołtarza, naczynia liturgiczne i paramenty w ścisłym znaczeniu tego słowa, czyli szaty liturgiczne oraz bielizna ołtarzowa i kielichowa³⁹. Ta standardowa systematyzacja zostanie zachowana w niniejszej pracy, jednak dodamy do niej jeszcze grupę ksiąg liturgicznych. Natomiast w aneksie na końcu artykułu umieścimy wykaz pozostałych aparatów kościelnych, które ze względu na swoje przeznaczenie i zastosowanie trudno przyporządkować do wymienionych grup. Są to przede wszystkim rozmaite figury, rekwizyty używane w procesjach i elementy dekoracji świątyni na poszczególne okresy roku kościelnego.

Miejscem składania Najświętszej Ofiary był ołtarz. Dzięki barokowej przebudowie, prowadzonej pod patronatem Sołłohubów przy współpracy z proboszczami i władzami prowincjalnymi na Jasnej Górze, świątynia oporowska zmieniła się nie do poznania, a owocem barokizacji wnętrza było 5 ołtarzy: wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, ołtarze boczne — Pana Jezusa i św. Józefa, ołtarz św. św. Jana Chrzciciela i Pawła Pustelnika w kaplicy bocznej oraz niezachowany ołtarz Matki Boskiej Różańcowej, który znajdował się przy ścianie północnej kaplicy⁴⁰. Centralne miejsce w kościele zajmował wielki ołtarz z kopią obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Łaskami stynący wizerunek przyciągał rzesze pielgrzymów, którzy oprócz modlitw zostawiali tutaj liczne wota w postaci sreber, łubków, pereł, koralu itp. Inwentarz ruchomości kościelnych z 1732 r. wymienia 77 różnych wotów.

³⁸ Zob. M. ŚNIEGULSKA-GOMUŁA, *Zabytkowe paramenty z bazyliki Grobu Bożego w Miechowie*, ABMK 80 (2003), s. 281.

³⁹ K. KUBALSKA-SULKIEWICZ I IN. (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2006, s. 15; G. DEMCZYSZAK, *Kościół Ducha Świętego w Warszawie*, s. 144.

⁴⁰ Zob. R. RAU, *Fundacja Sołłohubów*, s. 169.

W późniejszych latach było ich mniej, a to ze względu na wykorzystanie części rekwizytów srebrnych do wykonania sukni, która w 1742 r. ozdobiła wizerunek Maryi z Dzieciątkiem. W tym samym czasie na skronie Maryi i Jezusa nałożono złociste korony⁴¹. Między wizerunkiem a mensą ołtarzową znajdowało się tabernakulum, wzmiankowane tylko w dwóch XVIII-wiecznych rejestrach ruchomości — z 1728 i 1729 r. Miejsce do przechowywania Najświętszego Sakramentu wykonane było z łyżaka żółtego, a wokół niego rozciągała się „franżka przerabiana białym szychem”. Całość była pokryta tkaniną jedwabną w kolorze czerwonym. Trudno datować tutejsze tabernakulum. Wpisujący określił je jako nowe, zaś nie wspominają go inwentarze z lat 1717 i 1721⁴². Natomiast zestawienia z II poł. XVIII w. i pierwszych lat XIX w. pomijają istnienie kolejnego tabernakulum, które zostało ufundowane w 1746 r. przez Antoninę Teresę z Ogińskich, małżonkę Józefa Antoniego Sołłohuba — wojewody witebskiego i dziedzica Oporowa. Było to nowe tabernakulum, drewniane, wykonane z łyżaka złoczonego⁴³. W 1810 i 1819 r. nad ołtarzem płonęła wieczna lampka cynowa, która mogła zastąpić poprzednią lampę srebrną⁴⁴.

Na wszystkich ołtarzach znajdował się osprzęt potrzebny do sprawowania liturgii, a więc portatyłe, kanony, pasyjki i lichtarze, a na stopniach ołtarzy dzwonki dla ministrantów. W mensach ołtarzowych umieszczono portatyłe, o których inwentarze nie przekazują szczegółowych danych. W okresie przed rozbudową świątyni znajdował się tam zaledwie 1 portatył, który zapewne umieszczony był w ołtarzu głównym. Nie sposób określić, czyje relikwie przechowywał. W późniejszych latach w klasztorze pojawiły się kolejne relikwie. Inwentarz z 1810 r. zarejestrował 6 portatyli i tyle samo tablic z kanonem mszalnym. Natomiast z lat 1810 i 1819 r. czerpiemy informacje na temat trzech relikwiarzy stojących na ołtarzach, z których dwa ustawiono na ołtarzu głównym, a jeden na ołtarzu bocznym Pana Jezusa⁴⁵.

Na środku wszystkich ołtarzy stały krzyże z pasyjkami. Najwięcej było krucyfiksów drewnianych (w 1717 r. aż 5, ale w 1819 r. już tylko 3), które zdobiły ołtarze boczne. W tamtym roku odnotowano też istnienie 3 krzyży cynowych. Przez cały XVIII w. w kościele przechowywano 2 krzyże srebrne i 1 mosiężny. Osobliwością kościoła był krucyfiks wykonany z kości słoniowej, o którym pojawiła się wzmianka tylko w inwentarzu z 1728 r. Całości urządzenia dopełniały lichtarze, rozmieszczone symetrycznie po obu stronach pasji, wśród których prym wiodły świeczniki cynowe. W rekordowym pod względem zasobu lichtarzy 1810 r. spośród 48 wszystkich świeczników aż 28 stanowiły sprzęty cynowe. Nieco mniej było wyrobów drewnianych, które w 1810 r. tworzyły zespół składający się z 16 akcesoriów. Kosztowne i przez to mniej osiągalne dla skromnego konwentu oporow-

⁴¹ AJG 1632, s. 231–232; D. CICHOR, *Konwent oporowskich Paulinów*, s. 181, przyp. 49.

⁴² AJG 1632, s. 168, 195.

⁴³ AJG 1634, s. 119; R. RAU, *Fundacja Sołłohubów*, s. 167.

⁴⁴ AJG 1632, s. 292; AGAD, CWW 849, s. 35.

⁴⁵ AJG 1632, s. 300–301; AGAD, CWW 849, s. 36.

skiego były lichtarze srebrne, toteż inwentarze przekazują nam dane o istnieniu zaledwie 2 rekwizytów i takiej samej liczbie świeczników mosiężnych⁴⁶.

We wszystkich zestawieniach skrupulatnie zauważano naczynia liturgiczne, niezbędne do odprawiania Mszy św. W pierwszej ćwierci XVIII w. zakrystia kościoła oporowskiego była wyposażona w 3 kielichy srebrne, połączane, które tworzyły komplet z taką samą liczbą srebrnych i pokrytych złotem paten. Dalsze losy naczyń nie są znane, a brak dokładniejszych wzmianek źródłowych powoduje, że jedynym i niestety niezbyt dokładnym źródłem informacji o ich wyglądzie pozostają inwentarze aparatów kościelnych. Z nich dowiadujemy się, że były to kielichy gładkie, a więc zapewne pozbawione bogatych form dekoracyjnych *rocaille* i jakiegokolwiek ornamentyki. Próżno szukać tam informacji o wysmukłości czaszy, istnieniu nodusu na trzonie czy wyglądzie stopy. W 1710 r. na własność klasztoru przeszedł czwarty kielich, przejęty po śmierci o. Paulina Dobrzyńskiego⁴⁷. Naczynie funkcjonowało w komplecie ze złocistą, choć nieco uszkodzoną pateną. Zapewne kielich nie służył zbyt często w przestrzeni kościoła, gdyż nie wymienia go żaden z późniejszych katalogów. Inwentarze z lat 1731 i 1732 ogólnie wspominają o istnieniu 5 kielichów srebrnych z połączanymi patenami, przez co trudno określić wygląd i okoliczności sprowadzenia nowych nabytków do kościoła. Ich liczba systematycznie rosła, co należy wiązać z poprawą kondycji materialnej klasztoru ok. poł. XVIII w. pod patronatem możnych dziedziców Sołłohubów i innych rodów szlacheckich, współpracujących z gospodarnymi przeorami konwentu. W rejestrze z 1753 r. ojcowie Innocenty Cywiński i Feliks Sekuliński odnotowali istnienie 6 kielichów, z których jeden przypomina srebrną puszkę bez pokrywki⁴⁸.

Do przechowywania konsekrowanych hostii używano cyboriów, zwanych także puszkami. W pierwszych latach XVIII w. kościół św. Marcina dysponował dwoma srebrnymi cyboriami, złożonymi wewnątrz, z których większe — ozdobione podobiznami sześciu apostołów — było przeznaczone do przechowywania Najświętszego Sakramentu w tabernakulum, a mniejszego wraz z pateną używano podczas wizyty kapłana w domach chorych. Przed 1728 r. w kościele pojawiła się kolejna mała puszka ze srebra, która była skompletowana z pateną. Nie przetrwała ona długo w zasobie aparatów kościelnych, gdyż nie wymieniają jej inwentarze z 1753 i 1810 r., które za to wzmiankują o przechowywaniu cyborium cynowego⁴⁹. Rekwizyty zagięły i trudno stwierdzić, czy na puszkach znajdowały się cyzelowane

⁴⁶ AJG 1632, s. 131, 168, 293, 301; A. MAJEWSKA-RAU, R. RAU, *Wyposażenie kościoła*, s. 232–234.

⁴⁷ Paulin Dobrzyński (1669–1710) — pochodził z Łowicza. Do Oporowa przybył w 1710 r., aby objąć obowiązki zastępcy przeora po o. Marcelim Kuklińskim. Pracował tam zaledwie kilka miesięcy, gdyż jeszcze w tym roku padł ofiarą dżumy, która zdziesiątkowała ludność parafii oporowskiej; AJG 77, s. 540; AJG 1632, s. 41.

⁴⁸ AJG 1632, s. 131, 163, 191, 231, 292, 434, 437, 485.

⁴⁹ AJG 1632, s. 132, 163–164, 191, 231, 292–293, 434, 455, 485, 487.

i trybowane dekoracje choćby w postaci ornamentów roślinnych albo przynajmniej inicjały i daty wykonania przedmiotów⁵⁰

Większą różnorodnością odznaczało się wyposażenie kościoła w ampułki z winem i wodą. W latach 1717–1819 w zakrystii oporowskiej używano ampułek srebrnych, cynowych i szklanych. W 1717 r. były to wyłącznie naczynia szklane i cynowe (po jednej parze), zaś cztery lata później w wyposażeniu zakrystii nie było już przedmiotów szklanych, za to pojawiły się 4 ampułki srebrne i 6 cynowych. Taki stan utrzymywał się przynajmniej do 1753 r., gdy w grupie naczyń cynowych znalazła się siódma ampułka. Wyprzedawanie majątku zakonnego bądź nasilenie kradzieży w niepewnych latach poprzedzających kasatę klasztorów w Królestwie Polskim mogło stanowić przyczynę zmniejszenia się liczby ampułek i innych aparatów kościelnych na przełomie XVIII i XIX w. W 1810 r. anonimowy inwentaryzator zarejestrował jedynie 2 ampułki srebrne i tyle samo cynowych. W przededniu kasaty klasztoru w 1819 r. zapotrzebowanie kościoła na naczynia zostało zaspokojone przez sprowadzenie 8 ampułek szklanych⁵¹

Podniosłe znaczenie w związku z ukazywaniem i obnoszeniem Najświętszego Sakramentu miała barokowa monstrancja wykonana ze srebra. O jej wyglądzie trudno powiedzieć coś więcej poza tym, że była to monstrancja promienista, ukazująca konsekrowaną hostię pośród promieni słońca, a gloria wokół niej była wypełniona 40 odlewanyymi gronami, z których 5 było ułamanych⁵². Zważywszy na to, że pierwsze wzmianki o monstrancji oporowskiej pochodzą z 1717 r., a powyższy typ *ostensorium* przyjmował się w Polsce od lat trzydziestych XVII w., wypierając wcześniejsze paramenty gotyckie, można stwierdzić, że w chwili sporządzenia pierwszego rejestru aparatów liturgicznych monstrancja była dziełem dość młodym. W niezachowanym do naszych czasów rekwizycie oporowskim należałoby widzieć wpływ pięknej monstrancji jasnogórskiej z 1672 r., która wyszła spod ręki złotnika warszawskiego Wacława Grotko, stając się dziełem oddziałującym na ośrodki religijne w całej Polsce. Przykład naśladowania tej monstrancji odnajdujemy choćby w *ostensorium* z klasztoru skałecznego⁵³. Kwestią otwartą i dotychczas niewyjaśnioną pozostaje sposób, w jaki monstrancja dostała się do kościoła oporowskiego: Czy była darem od kolatorów kościoła z rodziny Tarnowskich h. Rola, czy też fundacją innego dobrodzieja, a może jednak zakupem prywatnym miejscowych paulinów,

⁵⁰ Przydatną metodę opisaną barokowych cyboriiów, przechowywanych w Muzeum Diecezjalnym w Katowicach, przedstawiła Helena Król, której praca poszerza stan badań nad dziejami barokowej sztuki złotniczej; H. KRÓL, *Barokowe cyborium — nyskiego złotnika?*, LitS 9 (2003), s. 177–179.

⁵¹ AJG 1632, s. 131, 292–293, 485; AGAD, CWW 849, s. 36.

⁵² AJG 1632, s. 163, 231, 291, 437, 485.

⁵³ J. SAMEK, *Złotnictwo na Jasnej Górze w epoce baroku*, StCl 7 (1987), s. 235; TENŻE, *Złota monstrancja z r. 1672 roboty Wacława Grotko. Problemy artystyczne i ikonograficzne*, StCl 9 (1988), s. 294–296.

wykonanym w środowisku częstochowskim lub krakowskim? Na co dzień była przechowywana w zakrystii i tam sytuują ją inwentarze aż do 1819 r.⁵⁴

Razem z monstrancją w kościele św. Marcina mógł pojawić się srebrny trybularz na trzech łańcuszkach z łódką i łyżeczką, które także były srebrne. Wpisujący do inwentarza w 1728 r. określił trybularz ogólnym mianem „stary”. Jego stan musiał pozostawiać wiele do życzenia, skoro w dokumencie z 1753 r. odnotowano uszkodzenie łódki, która miała ułamaną nóżkę, zaś inwentarz z 1810 r. wspomina wyraźnie o zniszczeniu trybularza, od którego oderwał się cały spód. W późniejszym czasie trybularza nie naprawiono i zapewne przechowywano go w szafie zakrystyjnej, a inwentaryzatorzy w 1819 r. określili go mianem „zdezelowany”. Uszkodzenie trybularza srebrnego nie okazało się niezastąpioną stratą dla kościoła, gdyż w użyciu był drugi — mosiężny trybularz z kociołkiem do palenia ognia. Brak wzmianki na jego temat w dwóch pierwszych inwentarzach (1717 i 1721 r.) zdaje się potwierdzać hipotezę, że nowa kadzielnica pojawiła się w kościele ok. 1728 r., być może za sprawą troskliwych i zapobiegliwych dobrodziejów z rodziny Sołłohubów lub też Łączyńskich, znanych z pobożności i wyrażania troski o klasztor. Między 1810 a 1819 r. zakrystia musiała wzbogacić się o jeszcze jeden mosiężny trybularz, który został wyszczególniony w aktach kasacyjnych konwentu jako „trybularz używany”. Na progu supresji paulini oporowscy dysponowali zatem trzema kadzielnicami⁵⁵

W grupie paramentów liturgicznych wyróżniały się antepedia, które ze względu na sposób wykonania i rozliczne dekoracje hafciarskie stanowiły prawdziwe dzieła sztuki. Wpisujący omawiali je szczegółowo i grupowali według kolorów obowiązujących w danym okresie liturgicznym. Liczebność antepediów była wystarczająca dla zaspokojenia potrzeb parafii, ale wykazywała tendencję spadkową. O ile bowiem w 1717–1728 r. odnotowano 15 antepediów, to w 1753 r. zliczono ich zaledwie 3, a w latach 1810 i 1819 nie było ich wcale. Tkaniny wykorzystane do uszycia antepediów oporowskich reprezentowały różnorodną grupę materiałów, m.in. brokat, jedwab, kitajkę, sukno i skórę. Z okazałych rekwizytów warto zwrócić uwagę na dwa antepedia z I poł. XVIII w., na których wyszyto ornamenty odwołujące się do zasadniczych rysów duchowości paulińskiej: pierwsze antepedium — białe, jedwabne, a w jego środkowej części podobizna św. Pawła Pustelnika wyszyta z zielonego jedwabiu; drugie antepedium — białe, wyszywane włóczką, z imieniem „Maria”. Można jedynie przypuszczać, że pierwszy z wymienionych materiałów zdobił ołtarz patrona zakonu paulinów w kaplicy, zaś drugi mógł zawisnąć na wielkim ołtarzu ze względu na jego symbolikę maryjną albo w kaplicy na ołtarzu Matki Boskiej, nad którym sprawowało pieczę bractwo różańcowe. Z pozostałych antepediów

⁵⁴ AGAD, CWW 849, s. 35.

⁵⁵ AJG 1632, s. 132, 163, 169, 231, 292, 437, 485; AGAD, CWW 849, s. 35.

warto wspomnieć fundację wielmożnej Teresy Suskiej, czyli materiał kamkowy z dwiema kolumnami z żółtego łyyczaku. Niekiedy antepedia służyły do produkcji innych akcesoriów liturgicznych, jak np. chorągwi procesyjnych. Z materiałów zdo-
biących mensę ołtarzową wypada napomknąć o licznych obrusach oraz różnokolo-
rowych kobiercach, którymi przykrywano mensę po zakończeniu obrzędów mszal-
nych. Rekordową ilość obrusów odnotowano w 1729 r. — aż 51. W pozostałych
latach ich liczba wahała się między 20 a 30 sztuk. Potrzeby kościoła w tym wymia-
rze były zatem należycie zaspokojone, choć żaden z inwentarzy nie odnotował
przynależności obrusów do poszczególnych ołtarzy⁵⁶

Szczególne miejsce wśród paramentów zajmowała tzw. bielizna kielichowa,
a więc korporały, palki i puryfikaterze, których używano razem z kielichami i pate-
nami. Ich zasób był wystarczający do zaspokajania potrzeb liturgicznych parafii oraz
gromadzenia przedmiotów zapasowych. W inwentarzu z 1728 r. paulini doliczyli
się 18 korporałów, 70 puryfikaterzy i 18 palek. Zasób bielizny stopniowo wzrastał,
o czym przekonuje rejestr z 1810 r., który wymienia 51 korporałów i aż 80 puryfi-
katerzy. W grupie rekwizytów towarzyszących Eucharystii znajdowały się dwa
rodzaje burs. Jedne były używane do przechowywania korporałów na ołtarzu, dru-
gie wykorzystywano podczas odwiedzin u chorych. Przedmioty te były nieliczne.
W 1810 r. inwentaryzatorzy wyszczególnili 1 nową bursę ze złotej materii oraz
3 bursy do chorych przechowywane w zakrystii⁵⁷

Osobną grupę paramentów liturgicznych tworzyły szaty przywdziewane przez
kapłana i serwitów. Najwięcej uwagi inwentaryzatorzy poświęcili ornamtom, gru-
pując je według kolorów liturgicznych. Najliczniejszy zestaw tworzyły ornaty białe,
których w 1717 r. było 9 sztuk. Ich liczba systematycznie rosła najprawdopodobniej
dzięki darowiznom, by w 1819 r. sięgnąć 15 sztuk. Stosunkowo licznie reprezen-
towane były szaty koloru czerwonego, utrzymujące się przez większą część XVIII
stulecia na poziomie 9 sztuk. Uboższy był zestaw ornatów czarnych, które w przede-
dniu kasaty klasztoru paulińskiego były reprezentowane przez cztery szaty⁵⁸. Zasluge
w powiększaniu zasobu paramentów miała m.in. Antonina Teresa Sołłhubowa,
która w 1745 r. ufundowała ornat z białą kolumną i złotymi kwiatami. Ryszard Rau
przypuszcza, że mógł on być tożsamy z zachowanym do dzisiaj w kościele ornatem,
na którym odnajdujemy haftowany wizerunek pelikana i dzwonnicy oporowskiej⁵⁹.
Nie sposób zweryfikować tego przypuszczenia, gdyż najdokładniejsza wzmianka
inwentarzowa z 1748 r. o fundacji tej szaty przez dziedziców Sołłhubów przeka-
zuje nikłe informacje, że była to *casula solemnis cum colomna alba, floribus aureis*

⁵⁶ AJG 1632, s. 166, 194, 234, 449.

⁵⁷ AJG 1632, s. 169, 300.

⁵⁸ AJG 1632, s. 131; R. ZMUDA, *Kasata klasztoru Paulinów*, s. 215–216.

⁵⁹ AJG 1632, s. 476; AJG 1634, s. 119; R. RAU, *Fundacja Sołłhubów*, s. 167, przyp. 24.

*adornata ab [...] Antonina de Ogińskie Sołtohubowa*⁶⁰. Większość ornatów została wyhaftowana w XVIII w., który był okresem wielce pomyślnym dla tkactwa i haftciarstwa polskiego. To właśnie z tamtego stulecia pochodzi wiele ornatów, przechowywanych obecnie w polskich kościołach, muzeach i skarbcach. Również dwie zachowane do dzisiaj w kościele oporowskim szaty są datowane na XVIII w. W artykule pióra Anny Majewskiej-Rau i Ryszarda Rau przypomniano, że były to ornaty haftowane, białe, z których jeden był pokryty czerwonymi i niebieskimi kwiatami na całej powierzchni, drugi zaś miał wyhaftowane kwiaty niebieskie i sylwetkę kościoła w dolnej części kolumny⁶¹.

Do produkcji ornatów oraz towarzyszących im dalmatyk i manipularzy wykorzystywano rozmaite tkaniny, spośród których wyróżniają się: adamaszek, aksamit, atlas, drogiet, jedwab i kitajka. Kwestią nierozstrzygniętą pozostają przedmioty, które posłużyły do wyhaftowania szat. Warto w tym miejscu odwołać się do dociekań Agnieszki Bender, która przypomniała, iż w czasach staropolskich częsta była praktyka szycia paramentów z brokatowych, adamaszkowych i aksamitnych strojów kobiecych, podarowanych Kościołowi przez zamożne szlachcianki i mieszcanki. Szczególnie obdarowana takimi sukniami była Jasna Góra, a pielgrzymujące tam monarchinie i kobiety z zamożnych rodzin składały dary w postaci swoich strojów. Do produkcji ornatów służyły również pasy kontuszowe oraz tkaniny orientalne z Persji i Turcji⁶². W ten sposób przedmioty, które dawniej nie miały przeznaczenia sakralnego, zostały wykorzystane na potrzeby służby Bożej, co zresztą dotyczyło także innych akcesoriów liturgicznych, m.in. wyrobów złotniczych⁶³. W przypadku szat zgromadzonych w Oporowie nie można określić, jakie było pierwotne przeznaczenie wtórnie użytych tkanin.

Niemalym kunsztem dekoracyjnym odznaczały się kapy, używane do nabożeństw i procesji, które w porównaniu ze znaczną liczbą ornatów tworzyły nader skromny zasób. Inwentarze z 1721 i 1728 r. dowodzą, że w zakrystii trzymano zaledwie po jednej kapie w kolorze białym, czerwonym, niebieskim i czarnym, natomiast brakowało pluwiatu fioletowego, który pojawił się dopiero w rejestrze z 1729 r. W dodatku kapa biała była w tamtych latach wytarta i nie nadawała się do godnego sprawowania czynności sakralnych. Dopiero przejęcie przez klasztor drugiej kapy białej, solennej, po śmierci o. Kolomana, zaspokoilo ową potrzebę kościoła. Trzeci pluwiak koloru białego pojawił się w 1745 r. dzięki donacji Antoniny Teresy Sołtohubowej, która regularnie uposażała kościół oporowski w niezbędne paramenty liturgiczne. Katalogi XVIII-wieczne przekazują lakoniczne dane dotyczące wyglądu

⁶⁰ AJG 1632, s. 476.

⁶¹ A. MAJEWSKA-RAU, R. RAU, *Wyposażenie kościoła*, s. 235–236.

⁶² A. BENDER, *Szaty liturgiczne to też dzieła sztuki. Wybrane przykłady z XVIII wieku w polskich zbiorach*, LitS 17 (2011), nr 2, s. 404–406.

⁶³ Zob. J. SAMEK, *Złotnictwo na Jasnej Górze*, s. 232.

kap, omawiając zasadniczo ich liczebność i kolorystykę. Więcej informacji o wyglądzie i ornamentyce tych tkanin czerpiemy z inwentarza sporządzonego w 1810 r., który z tej racji domaga się szczególnego omówienia. Inwentaryzatorzy doliczyli się 7 pluwiałów, wśród których zauważyli jedynie 2 kapy białe, co sugeruje, że z zakrystii mogła zniknąć wysłużona i wytarta szata. Spośród pozostałych kap barwy białej jedna była wykonana z materii cielistej, na której znajdowały się wyhaftowane ornamenty kwiatowe i galon szychowy. Całość została podszyta czerwonym płótnem, zwanym dawniej astrachanią, a funkcję zapinki pełniła srebrna klamra. Drugą kapę, określoną przez inwentaryzatora jako starą, ozdobiły srebrne kwiaty, a szczyt został wyhaftowany z niebieskiej kitajki. Podszycie szaty stanowiło różowe płótno. Okazałością odznaczała się również kapa czerwona, na której znajdowały się elementy złote w postaci kwiatów, frędzla i galonu oraz srebrna klamerka. Kapa podszyta była bladoróżowym kitajem. Z gredyturu uszyto drugą kapę czerwoną z białym szczytem lamowym i złotym galonem, a do podszycia wykorzystano biały kitaj. Omówione kapy znalazły się w późniejszym spisie ruchomości kościelnych, sporządzonym w związku z procedurami kasacyjnymi klasztoru paulinów⁶⁴

Z oczywistych względów skromniejsze są opisy pozostałych szat liturgicznych, czyli: alb, humerałów, komży oraz biretów. Kościół oporowski był wyposażony w dostateczną ilość alb, pozwalającą na sprawowanie Mszy św. i nabożeństw. Były to najczęściej alby płócienne z koronkami, podszyte różnobarwnymi kitajkami lub astrachaniami. Najmniej alb — 11 — przechowywano w zakrystii w latach 1717 i 1721, jednak darowizny napływające od dobrodziejów oraz ruchomości przejmowane po zmarłych paulinach spowodowały, że w 1728 r. liczba szat sięgnęła 13, by w 1810 r. ustabilizować się na poziomie 18 sztuk. Wystarczająca była również liczba płóciennych humerałów, które musiały się szybko zużywać z racji kontaktu z ciałem i częstym praniem materiału. Aż 24 humerały posiadali paulini oporowscy w 1747 r., w pozostałych latach ich liczba wahała się od 9 do 16 sztuk. Wspólnota zakonna odczuwała niedostatek komży. W pierwszych dziesięcioleciach XVIII stulecia inwentaryzatorzy znaleźli zaledwie 2–3 komże. Niedobór komży w tamtych latach nie powinien dziwić, gdy przypomnimy fakt, iż na przełomie XVII i XVIII w. klasztor borykał się z zapaścią finansową, która wymusiła redukcję miejscowej kadry duszpasterskiej z 7 do 3 osób. W skromnych warunkach pracy klasztor nie potrzebował nadmiaru szat, zadowolając się tymi, które zapewniały podstawowe potrzeby liturgiczne. Wraz ze zwiększeniem obsady kościoła w latach świetności parafii, wzrosła ilość komży, która w pierwszych latach XIX stulecia ustabilizowała się na poziomie 7 sztuk. Osobną grupę materiałów stanowiły komeżki dla ministrantów, których liczebność była porównywalna z komżami kapłańskimi. Na koniec omówienia tkanin liturgicznych wypada wspomnieć o biretach, które dzieliły się na świę-

⁶⁴ AJG 1632, s. 166, 193, 234, 487, 297–298; A. MAJEWSKA-RAU, R. RAU, *Wyposażenie kościoła*, s. 234–237.

teczne i powszednie. W inwentarzach z lat 1717–1732 możemy dostrzec przewagę biretów starych nad nowymi, zaś w 1753 r. na stanie kościoła zauważono 4 nowe nakrycia głowy i tylko 2 stare, co należy wiązać z działalnością fundacyjną małżonków Sołłohubów⁶⁵.

Pośród aparatów kościelnych nie mogło zabraknąć ksiąg liturgicznych, a więc mszałów, ewangelarzy, antyfonarzy i gradułów potrzebnych do odprawiania Mszy św. oraz brewiarzy niezbędnych do wykonywania *officium divinum*⁶⁶. Inwentarze z lat 1717, 1721 i 1728 wycliczają ogólnie 7 mszałów (5 zwykłych i 2 pogrzebowe). Zastanawiający jest brak pozostałych ksiąg liturgicznych: antyfonarzy, gradułów i brewiarzy. Nie wydaje się jednak, żeby kościół był ich pozbawiony, tym bardziej, że nawet w warunkach skrajnego ubóstwa na przełomie XVII i XVIII w. praca duszpasterska w Oporowie przebiegała normalnie, a paulini realizowali skrupulatnie przepisy Soboru Trydenckiego, które kładły nacisk m.in. na wyposażenie świątyń w odpowiednie księgi. Pierwszym zestawieniem, które traktuje bardziej wnikliwie o księgach liturgicznych, jest inwentarz z 1729 r. pod piórem o. Symforiana Wilima. Kaznodzieja wyszczególnił 4 mszały, 3 mszaliki pogrzebowe, rytuał rzymski i antyfonarz. W rejestrach z 1731 i 1732 r. pojawiły się nadto 4 agendy liturgiczne. Natomiast w 1810 r. odnotowano ewangeliarz, antyfonarz, graduł oraz 4 brewiarze, z których każdy składał się z czterech tomów. Brak dokładniejszych danych, które pozwoliłyby na szczegółowy opis bibliograficzny ksiąg kościelnych, uniemożliwia wyciągnięcie wniosków na temat proveniencji kodeksów. Wreszcie sprawa ośrodka drukarskiego, z którego mogły się wywodzić wspomniane dzieła, pozostaje kwestią nierozstrzygniętą. Mogła to być zarówno drukarnia jasnogórska⁶⁷, przeżywająca wyraźny rozkwit na przełomie XVII i XVIII w., jak również inne drukarnie na obszarze Rzeczypospolitej. Odnośnie do stanu zachowania kodeksów oraz charakterystyki materiałów oprawnych też nie da się powiedzieć nic więcej poza powtórzeniem ogólnej opinii inwentaryzatorów, którzy oceniali księgi zadowolając się stwierdzeniami typu „nowa” lub „stara”. Jedynie inwentarz z 1810 r. przekazuje bliższe dane o dwóch mszałach, z których jeden „nowy z regestrami w mansister granatowy oprawny”, drugi „nowy wyłaczany oprawny czarno”⁶⁸.

W powyższym omówieniu podjęto próbę rozpoznania jedynie tych paramentów, które zostały wnikliwiej potraktowane w zachowanych inwentarzach. Obok nich zakrystia kościelna przechowywała inne aparaty, służące do sprawowania Mszy św., nabożeństw, sakramentów i sakramentaliów. Można wśród nich dostrzec: krzyże

⁶⁵ AJG 758, s. 608; AJG 1632, s. 131, 166, 193, 235, 298, 486.

⁶⁶ O znaczeniu ksiąg liturgicznych w okresie recepcji reformy trydenckiej pisze A. KŁOCEK, *Mszały w kościołach diecezji włocławskiej w początkowym okresie recepcji reformy trydenckiej na podstawie dokumentów powizytacyjnych biskupa Stanisława Karnkowskiego*, LitS 8 (2002), nr 2, s. 251 n.

⁶⁷ O początkach drukarstwa na Jasnej Górze i rodzajach ksiąg tam wydawanych zob. H. CZERWIŃSKI, *Założenie drukarni paulinów na Jasnej Górze*, StCl 8 (1987), s. 204–221.

⁶⁸ AJG 1632, s. 131, 168, 195, 235, 299–301, 441, 487.

i baldachimy procesyjne, figurę Chrystusa zmartwychwstałego, paschał, chorągwie, sztandary, feretrony, poduszki, tuwalnie, miski, wazony, ręczniki i inne, których nie sposób traktować wnikliwie ze względu na lakoniczne informacje źródłowe, ograniczające się do stwierdzenia ich istnienia. Wykaz większości utensyliów (podany w wykazie umieszczonym pod artykułem) pokazuje, że kościół św. Marcina był dobrze wyposażony i przygotowany do spełniania zadań duszpasterskich i liturgicznych. Nie oznacza to, że zagadnienie zostało wyczerpane. Przeciwnie, otworzyło kilka nowych propozycji badawczych, które mogłyby zostać podjęte i uzupełnione. Przede wszystkim warto zwrócić większą uwagę na dokumenty jasnogórskie, zwłaszcza *Acta Provinciae Polonae* w 12 tomach, które mogą okazać się pomocne w ustaleniu proveniencji przynajmniej niektórych paramentów liturgicznych i określeniu sposobu ich nabycia przez klasztor oporowski. Ze względu na obszerność tych akt piszący musiał ograniczyć zasób bazy źródłowej do wspomnianych fascykułów akt konwentu oporowskiego z XVIII i XIX w. oraz niektórych tomów akt polskiej prowincji zakonu paulinów. Drugi postulat wysunięto w związku z dociekaniami nad dziejami wyposażenia kościelnego w XVII w., który pod tym względem nie doczekał się żadnego opracowania, na co z pewnością wywarła wpływ szczuplejsza baza źródłowa w porównaniu z opasłą dokumentacją XVIII-wieczną, nie pomijając trudności egzystencjalnych klasztoru i parafii, które nie sprzyjały powiększaniu zasobności zakrystii. Niemalą korzyścią dla nauki byłoby także porównanie ruchomości oporowskich z wyposażeniem pozostałych małomiasteczkowych kościołów paulińskich, np. w Pińczowie, Brdowie czy Wielgomłynach, które pod względem zaopatrzenia liturgicznego reprezentowały zbliżoną zamożność, choć konwenty pińczowski i wielgomłyński mogły poszczycić się nieco bardziej licznym i różnorodnym sprzętem⁶⁹

PARAMENTY	INWENTARZE WEDŁUG LAT												
	1717	1721	1728	1729	1731	1732	1739	1742	1747	1748	1753	1810	1819
Wyposażenie ołtarzy													
Tabernakulum	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Portatyłe	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	5	6	6
Kanony mszalne	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—
Krzyże srebrne	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	—
Krzyże mosiężne	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Krzyże cynowe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Krzyże drewniane	6	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Krzyże z kości słoniow.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lichtarze srebrne	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	—	—

⁶⁹ Zob. AGAD, CWW 845, s. 43–53; AGAD, CWW 848, s. 40–43; AGAD, CWW 850, s. 34–37.

Lichtarze cynowe	8	8	8	6	6	6	10	4	6	8	8	28	22
Lichtarze drewniane	10	6	4	4	10	10	10	8	8	6	8	16	10
Lichtarze mosiężne	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Relikwiarze	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Wota różne	65	~70	75	77	77	77	77	42	47	45	46	—	9
Naczynia liturgiczne	1717	1721	1728	1729	1731	1732	1739	1742	1747	1748	1753	1810	1819
Kielichy srebrne pozł.	4	4	4	3	5	5	5	6	6	6	6	3	3
Pateny	3	4	4	3	5	5	5	5	5	5	5	1	5
Puszki srebrne pozł.	2	2	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2
Puszki cynowe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Monstrancja srebrna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ampułki srebrne	—	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2	2
Ampułki cynowe	2	6	—	6	6	6	6	9	7	7	7	2	2
Ampułki szklane	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Lawaterz cynowy	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Dzwonki	9	7	6	6	—	—	—	—	—	—	9	6	—
Trybularz srebrny	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Trybularz mosiężny	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2
Łódka srebrna	1	—	1	1	1	1	—	1	1	1	1	—	—
Łódka cynowa	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
Kropielnica mosiężna	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kropielnica kamienna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Kociołek mosiężny	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Kociołek miedziany	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Paramenty liturgiczne	1717	1721	1728	1729	1731	1732	1739	1742	1747	1748	1753	1810	1819
Antepedia	15	15	15	12	15	15	15	17	9	—	3	—	—
Obrusy ołtarzowe	30	34	—	51	30	30	20?	20	20	—	16	29	29
Korporały	—	12	18	26	30	30	27	—	37	39	30	51	51
Pale	18	24	18	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Puryfikaterze	—	20	70	37	4	4	—	—	—	60	40	80	75
Bursy	15	21	16	28	—	—	—	—	—	—	1	4	4
Ręczniki	5	11	—	—	11	11	12	11	11	13	16	—	33
Welony	20	31	34	28	25	27	34	36	30	26	26	1	—
Ornaty białe	9	9	11	11	12	12	13	13	14	10	9	13	15
Ornaty czerwone	8	9	9	9	9	9	10	9	9	8	11	13	10

Tuwalnie	3	5	5	—	4	4	4	4	4	4	3	5	3
Pozytyw cynowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1

Inwentarium Suppellectilium Parochialis ecclesie S. Martini in Oporowo			
Ornaty białe			
1. Białe ornaty w szyby	9	10	
2. Białe ornaty	8	5	
3. Białe ornaty	6	3	
4. Białe ornaty	5	3	
5. Białe ornaty	6	5	
6. Białe ornaty	6	4	
7. Białe ornaty	6	3	
8. Białe ornaty	6	3	
Ornaty kolorowe			
1. Białe ornaty	7	5	
2. Białe ornaty	7	6	
3. Białe ornaty	7	2	
4. Białe ornaty	7	2	
5. Białe ornaty	7	3	
6. Białe ornaty	7	2	
7. Białe ornaty	7	2	
8. Białe ornaty	7	2	
9. Białe ornaty	7	2	
10. Białe ornaty	7	2	
11. Białe ornaty	7	2	
12. Białe ornaty	7	2	
13. Białe ornaty	7	2	
14. Białe ornaty	7	2	
15. Białe ornaty	7	2	
16. Białe ornaty	7	2	
17. Białe ornaty	7	2	
18. Białe ornaty	7	2	
19. Białe ornaty	7	2	
20. Białe ornaty	7	2	
21. Białe ornaty	7	2	
22. Białe ornaty	7	2	
23. Białe ornaty	7	2	
24. Białe ornaty	7	2	
25. Białe ornaty	7	2	
26. Białe ornaty	7	2	
27. Białe ornaty	7	2	
28. Białe ornaty	7	2	
29. Białe ornaty	7	2	
30. Białe ornaty	7	2	
31. Białe ornaty	7	2	
32. Białe ornaty	7	2	
33. Białe ornaty	7	2	
34. Białe ornaty	7	2	
35. Białe ornaty	7	2	
36. Białe ornaty	7	2	
37. Białe ornaty	7	2	
38. Białe ornaty	7	2	
39. Białe ornaty	7	2	
40. Białe ornaty	7	2	
41. Białe ornaty	7	2	
42. Białe ornaty	7	2	
43. Białe ornaty	7	2	
44. Białe ornaty	7	2	
45. Białe ornaty	7	2	
46. Białe ornaty	7	2	
47. Białe ornaty	7	2	
48. Białe ornaty	7	2	
49. Białe ornaty	7	2	
50. Białe ornaty	7	2	
51. Białe ornaty	7	2	
52. Białe ornaty	7	2	
53. Białe ornaty	7	2	
54. Białe ornaty	7	2	
55. Białe ornaty	7	2	
56. Białe ornaty	7	2	
57. Białe ornaty	7	2	
58. Białe ornaty	7	2	
59. Białe ornaty	7	2	
60. Białe ornaty	7	2	
61. Białe ornaty	7	2	
62. Białe ornaty	7	2	
63. Białe ornaty	7	2	
64. Białe ornaty	7	2	
65. Białe ornaty	7	2	
66. Białe ornaty	7	2	
67. Białe ornaty	7	2	
68. Białe ornaty	7	2	
69. Białe ornaty	7	2	
70. Białe ornaty	7	2	
71. Białe ornaty	7	2	
72. Białe ornaty	7	2	
73. Białe ornaty	7	2	
74. Białe ornaty	7	2	
75. Białe ornaty	7	2	
76. Białe ornaty	7	2	
77. Białe ornaty	7	2	
78. Białe ornaty	7	2	
79. Białe ornaty	7	2	
80. Białe ornaty	7	2	
81. Białe ornaty	7	2	
82. Białe ornaty	7	2	
83. Białe ornaty	7	2	
84. Białe ornaty	7	2	
85. Białe ornaty	7	2	
86. Białe ornaty	7	2	
87. Białe ornaty	7	2	
88. Białe ornaty	7	2	
89. Białe ornaty	7	2	
90. Białe ornaty	7	2	
91. Białe ornaty	7	2	
92. Białe ornaty	7	2	
93. Białe ornaty	7	2	
94. Białe ornaty	7	2	
95. Białe ornaty	7	2	
96. Białe ornaty	7	2	
97. Białe ornaty	7	2	
98. Białe ornaty	7	2	
99. Białe ornaty	7	2	
100. Białe ornaty	7	2	

Karta inwentarza paramentów liturgicznych w kościele paulinów w Oporowie z 1717 r., fot. E. Sukiennik (Źródło — AJG 1632, s. 131)

STRESZCZENIE

Klasztor paulinów w Oporowie w dawnym woj. łęczyckim był fundacją możnowładczą dwóch braci z rodu Oporowskich h. Sulima: arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława i wojewody łęczyckiego Piotra. Powstał w 1453 r. nie na surowym korzeniu, lecz na terenie kościoła parafialnego p.w. św. Marcina, istniejącego tu przynajmniej od XIV/XV w., który z woli fundatorów został zamieniony na świątynię zakonną. Fundatorzy i późniejsi dobrodziejcy placówki dbali o jej wyposażenie w paramenty mszalne, niezbędne do pełnienia zadań duszpasterskich i liturgicznych. Szczególnie duże zasługi przypisuje się tutaj XVIII-wiecznym dziedzicom Oporowa i kolatorom kościoła z rodziny Sołłhubów h. Prawdzic, jak również innym rodzinom herbowym oraz proboszczom miejscowej parafii, którzy nie szczędzili starań, aby ich kościół mógł należycie spełniać swoją rolę. Okazję do odtworzenia i prześledzenia losów wyposażenia kościoła i zakrystii dają inwentarze aparatów liturgicznych z XVIII i XIX w., które w niepełny, aczkolwiek przystępny sposób pokazują dynamikę rozwoju nowych nabytków kościelnych oraz wysłużenia się przedmiotów starych. Chodzi tu o 12 inwentarzy sporządzonych przez samych paulinów w latach 1717–1810 oraz rejestr wyposażenia kościoła i klasztoru z 1819 r., który powstał na kanwie pamiętnej kasaty zakonów w Królestwie Polskim, podczas której placówka oporowska podzieliła smutny los kilku innych klasztorów polskiej prowincji zakonu. Zestawienia zawarte w fascykułach akt archiwum jasnogórskiego dają szansę na przynajmniej częściowe odtworzenie stanu wyposażenia ołtarzy kościelnych i zakrystii.

Słowa kluczowe: klasztor w Oporowie, zakon paulinów, paramenty liturgiczne, inwentarze.

**Church paraments from the parish of St. Martin in Oporów
on the basis of liturgical inventories from the years 1717–1819**

Summary

The pauline monastery of St. Martin in Oporów is located in the middle of Poland, in Kutno County. It's one of the oldest polish pauline residences which was erected in 1453 by two brothers from Oporowski family: Wladislaus — archbishop of Gniezno and primate of Poland and his brother Peter — province governor of Łęczyca. Founders and benefactors took care of the church, monastery and economic condition of the Order of St. Paul the Hermit. They also offered liturgical paraments that were very important in parish services and celebrations. The biggest influence on holy foundation had Sołłhub family in 18th century. The richest members of this family took care of renovation of the church and unique climate in the holy place. The range of the study embraces 12 inventories, presently deposited in the Archives of Jasna Góra. The books have been written by pauline fathers in the years 1717–1810. The register prepared in 1819 was written by secular authorities that made suppression of the monastery. All inventories contain important information about liturgical equipment (altars, images of the saints, vestments, chalices, crucifixes, missals, candles, reliquaries etc.) and what did paraments look like in the past. The author would like to recognize and analyze the paraments, which were situated on the altar and in the sacristy.

Słowa kluczowe: The Oporów monastery, The Pauline Fathers, church paraments, inventories.

Bibliografia**ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE**

- AJG 77: *Catalogus patrum et fratrum professorum et mortuorum* (1552–1786).
AJG 1632: Akta konwentu oporowskiego, 1702–1857.
AGAD, CWW 190, sygn. 849: Akta supresji klasztoru paulinów w Oporowie w 1819 r.

OPRACOWANIA

- BENDER A., *Szaty liturgiczne to też dzieła sztuki. Wybrane przykłady z XVIII wieku w polskich zbiorach*, LitS 17 (2011), nr 2, s. 403–415.
- BOROWSKI F., *Dekret kasacyjny z roku 1819 i jego wykonanie w diec. sandomierskiej*, StSd (2011), nr 1, s. 7–162.
- Catalogus patrum ac fratrum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*, E. HAWELSKI (oprac.), StCl 30 (2012), s. 385–504.
- CICHOR D., *Konwent oporowskich Paulinów w XVIII wieku*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA (red.), *Oporów: stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia konwentu Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora prymasa Władysława Oporowskiego*, Oporów 2008, s. 163–194.
- CZERWIŃSKI H., *Założenie drukarni paulinów na Jasnej Górze*, StCl 8 (1987), s. 204–221.
- DEMCZYSZAK G., *Kościół Ducha Świętego w Warszawie w świetle jego inwentarzy z lat 1676–1819*, StCl 28 (2010), s. 85–151.
- KŁOCEK A., *Mszaty w kościołach diecezji włocławskiej w początkowym okresie recepcji reformy trydenckiej na podstawie dokumentów powizytacyjnych biskupa Stanisława Karnkowskiego*, LitS 8 (2002), nr 2, s. 251–259.
- KŁUDKIEWICZ K., *Spisy i katalogi wielkopolskich bibliotek klasztornych z klasztorów skasowanych w Wielkopolsce pod rządami Prus do połowy XIX w. — charakterystyka i znaczenie*, „Hereditas Monasteriorum” 6 (2015), s. 101–142.
- KOCHAN S., *Życie konwentu paulinów na Skalce w pierwszej poł. XIX wieku w świetle ksiąg rachunkowych*, StCl 17 (1997), s. 533–594.
- KRÓL H., *Barokowe cyborium — nyskiego złotnika?*, LitS 9 (2003), s. 177–179.
- KUBALSKA-SULKIEWICZ K. I IN. (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2006.
- LUNIEWSKI J., *Supresja klasztorów paulińskich w prowincjach niemieckiej, austriackiej, węgierskiej i polskiej a jej wpływ na losy ksiązek*, „Studia Bibliologiczne” 20 (2015), s. 247–254.
- MAJEWSKA-RAU A., RAU R., *Wyposażenie kościoła i klasztoru w Oporowie w 1. poł. XIX w.*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA (red.), *Oporów: stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia konwentu Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora prymasa Władysława Oporowskiego*, Oporów 2008, s. 221–244.
- MOZGA J., *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*, StCl 5 (1984), s. 394–470.

- POKORSKI I., *Regestr dochodów i wydatków z okazji budowy kościoła Ducha Świętego w Warszawie*, J. Zbudniewek (oprac.), StCl 28 (2010), s. 209–292.
- PRUS G., *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce (1587–1668)*, Jasna Góra-Częstochowa 2011.
- RAU R., *Fundacja Sottłohubów w kościele i klasztorze ojców paulinów w Oporowie*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA (red.), *Oporów: stan badań. Materiały sesji naukowej zorganizowanej z okazji 50. rocznicy Muzeum w Oporowie 22 listopada 1999 roku*, Oporów 2000, s. 163–190.
- SAMEK J., *Złota monstrancja z r. 1672 roboty Wacława Grotko. Problemy artystyczne i ikonograficzne*, StCl 9 (1988), s. 293–305.
- SAMEK J., *Złotnictwo na Jasnej Górze w epoce baroku*, StCl 7 (1987), s. 230–238.
- ŚNIEGULSKA-GOMUŁA M., *Zabytkowe paramenty z bazyliki Grobu Bożego w Miechowie*, ABMK 80 (2003), s. 281–329.
- WAJZNER Z., *Dekret supresyjny arcybiskupa Franciszka Skarbka Malczewskiego*, CzST (1973), nr 1, s. 213–234.
- WAŁACHOWICZ T., *Kościół katolicki w prawodawstwie Księstwa Warszawskiego*, Lublin 1984, s. 100–102.
- ZBUDNIEWEK J., *O Hieronim Cieszkiewicz (1672–1731). Człowiek trudnych i niedocenionych zadań*, w: P. MROZOWSKI, J. ŻMUDZIŃSKI (red.), *Ex Voto. Studia dedykowane Ojcu Janowi Golonce OSPPE w 75. rocznicę urodzin i w 50. rocznicę święceń kapłańskich*, Częstochowa 2012, s. 329–353.
- ZBUDNIEWEK J., *Rendak Justus Andrzej (1714–1780), paulin, autor traktatów teologicznych*, SPTK (1982), t. III, s. 494.
- ZBUDNIEWEK J., *Życie codzienne konwentu wieruszowskiego w świetle księgi wydatków z lat 1754–1771*, StCl 24 (2006), s. 467–494.
- ZMUDA R., *Kasata klasztoru Paulinów w Oporowie w 1819 r.*, w: G. KIN-RZYMKOWSKA (red.), *Oporów: stan badań II. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 10 listopada 2003 r. z okazji 550-lecia konwentu Paulinów w Oporowie oraz 550. rocznicy śmierci fundatora prymasa Władysława Oporowskiego*, Oporów 2008, s. 195–220.
- ZMUDA R., *Kasata konwentu Paulinów w Warszawie w 1819 roku*, StCl 28 (2010), s. 293–317.

EDGAR SUKIENNIK — absolwent Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W 2009 r. obronił pracę magisterską, a w 2015 r. doktoryzował się na macierzystej uczelni. Głównymi kierunkami jego zainteresowań badawczych pozostają dzieje Mazowsza, Dolnego Śląska, obszaru dawnego woj. łęczyckiego oraz zakonu paulinów.